

А. Плешивенко[†], М. Єльников, А. Антонов, О. Дровосекова

АНТИЧНІ КЛЕЙМА З КОЛЕКЦІЇ О. В. БОДЯНСЬКОГО

У статті до наукового обігу вводяться античні клейма з колекції О. В. Бодянського, що надійшли до фондів Запорізького обласного історико-краєзнавчого музею ім. Я. П. Новицького у 2022 р. На підставі аналізу матеріалів, що складаються з 19 амфорних і одного черепичного античних клейм, визначені центри виробництва амфорної тари та їх хронологічні рамки, що відображають напрямки та інтенсивність торгових контактів грецьких міст зі скіфським населенням Нижнього Подніпров'я.

Ключові слова: античні клейма, О. В. Бодянський, Нижнє Подніпров'я, Фасос, Сінопа, астином.

Вступ. Античні клейма відносяться до однієї з найбільш інформативних категорій археологічних матеріалів, що обумовлює першочергове завдання дослідників введення їх у науковий обіг задля датування та реконструкції історичних подій у Північному Причорномор'ї за античної доби. Співставлення клейм з поселень Нижнього Подніпров'я дає можливість простежити основні напрямки розвитку греко-скіфських зовнішньоекономічних контактів протягом декількох століть. Ці матеріали дозволяють також уточнити хронологічні рамки, в межах яких припинилося життя на пам'ятках нижньодніпровського регіону. Особливо гостро ці питання стосуються зони Великого Лугу, де в результаті створення Каховського водосховища частина скіфських поселень була знищена.

До числа знаних дослідників Надпорожжя і Нижнього Подніпров'я належить О. В. Бодянський (1916—1992), з ім'ям якого пов'язано відкриття понад тисячі археологічних пам'яток

в означеному регіоні. Особливо плідними були розвідки учня Д. І. Яворницького в зоні Великого Лугу після спорудження Каховської ГЕС у 1955 р., за результатами яких до фондів Інституту археології НАН України, Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького, Запорізького обласного історико-краєзнавчого музею ім. Я. П. Новицького (ЗОІКМ) та Національного заповідника «Хортиця» надійшла значна кількість речового матеріалу.

Опрацюванням амфорних клейм з колекції О. В. Бодянського, що надходили до ЗОІКМ після смерті дослідника, займалася протягом тривалого часу А. Г. Плешивенко (1948—2022). Ще за життя археолога, з яким вона була знайома кілька десятків років, А. Г. Плешивенко вдалося з дозволу О. В. Бодянського опрацювати частину його приватної колекції античних клейм з Нижнього Подніпров'я (Плешивенко 1992, с. 162). Наприкінці 1990-х — початку 2000-х рр. А. Г. Плешивенко були опубліковані колекції амфорних клейм дослідника з Капулівського городища (Плешивенко 1999a, с. 204—206; Плешивенко 1999b, с. 118—119; Плешивенко 2000, с. 222—236); з поселення «Устя» Дніпропетровської області (за шифром «Устя р. Чортмлик» 1960, 1962 і 1970 рр.) (Плешивенко 2004, с. 101—103); зі скіфських поселень Запорізької області (Плешивенко 2006, с. 176—183; Плешивенко 2009, с. 131—136). У 2022 р. до фондів ЗОІКМ з м. Нікополя була передана ще одна група античних клейм з колекції О. В. Бодянського, яку А. Г. Плешивенко, на жаль, так і не встигла опрацювати.

Метою статті є введення до наукового обліку античних клейм, що надійшли до фондів ЗОІКМ з колекції О. В. Бодянського у 2022 р.

© А. ПЛЕШИВЕНКО, М. ЄЛЬНИКОВ, А. АНТОНОВ,
О. ДРОВОСЕКОВА, 2025

This is an Open Access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

До їх числа належить 19 амфорних і одне черепичне античних клейм, виявлених дослідником у 1965, 1968, 1980 і 1983 рр. в межах Дніпропетровської (Капулівське городище) і Запорізької (Скельки, Балки) областей. На жаль, більша частина з них не паспортизована, але всі знахідки походять з району Нижнього Подніпров'я.

Для визначення центрів виробництва і датування античних клейм застосовано методи порівняння і співставлення. В роботі для окремих античних центрів виробництва амфори використані хронологічні схеми Ю. С. Бадальянца, Б. А. Василенка, Ю. Г. Виноградова, С. Ю. Монахова, В. І. Каца, М. Ф. Федосєєва, І. Гарлана. Хронологічні межі окремих типів клейм вимагають корегування завдяки аналі-

зу Золотобалтівського кургану й скіфських комплексів його округи (Полін 2014), а також амфорному матеріалу 2004—2009 рр. з навколокурбанної тризни Олександропольського кургану, датованого 340—330 рр. до н. е. (Полін 2010, с. 272—293; Полин, Алексєєв 2018). Серед 56 синхронних амфорних клейм (52 з тризни і чотири з гробниць і насипу кургану 1855—1856 рр.) (Полін, Алексєєв 2018, с. 241), частина з них показала невідповідність визначеним хронологічним схемам. Одним з прикладів є херсонеські клейма Олександропольського кургану, що не узгоджуються зі схемою В. І. Каца (Полін 2010, с. 286—288; Полин, Алексєєв 2018, с. 409).

Опис, аналогії і датування античних клейм. Античні клейма подані у наскрізній нумерації і поєднані блоками відповідно до центрів виробництва амфори кераміки.

При описі легенди в квадратних дужках вказані літери, що слабо зчитуються на штампі; у круглих дужках — відсутні на клеймі букви.

№ 1. За шифром, фрагмент горловини амфори і ручки з клеймом на ній виявлений О. В. Бодянським на Капулівському городищі 29.03.1983 р. На горловині фіксується два енгліфічних кільця (рис. 1: 1). Жолобчасте клеймо витягнутої підовальної форми, розташоване у верхній частині ручки, на перегині. Штамп у два рядки (рис. 1: 2):

[ΕΥ]ΚΛ[ΕΙΔΑ](Σ)
ΑΣΤΥΝΟ[Μ](ΟΥ)

Херсонес Таврійський, ≈340—315 рр. до н. е. Астином Евклід. Жолобчасте клеймо є однією з характерних ознак штампів Херсонеса, що складає дві третини всіх відомих херсонеських відтисків на амфорах. Це призводило до того, що у дворядкових клеймах «змазані» вершини літер верхньої або закінчення букв нижнього рядка, що спостерігаємо і в нашому випадку. За В. І. Кацем, цей тип магістратських клейм відносить до числа ранніх 1 хронологічної групи 325—315 рр. до н. е., підгрупи А (1-А) (Кац 1994, с. 47, 50, 76, 94, табл. XVII: 1—44, 1—3). З таким датуванням астинома Евкліда був згоден

Рис. 1. Амфорні клейма грецьких центрів виробництва кераміки з колекції О. В. Бодянського: 1—3 — Херсонес Таврійський; 4, 5 — Гераклея Понтійська

Fig. 1. Amphora stamps of Greek pottery centers from the O. V. Bodyansky collection: 1—3 — Tauric Chersonesus; 4, 5 — Heraclea Pontica

й С. Ю. Монахов (Монахов 1999, с. 503, 525). Однак, у 2009 р. С. Ю. Монаховим і О. В. Кузнецовою були переглянулі ранні серії херсонських амфор типу I-A-1 та I-A-2, які вироблялися у невстановленому дорійському центрі і визначені як «псевдо-херсонські». Серед ознак на горловинах ряду амфор Прикубанського могильника середини — третьої чверті IV ст. до н. е., який аналізується авторами, зустрічаються енгліфічні кільця (не тільки на ножках) (Монахов, Кузнецова 2009, с. 148, 151—156, 157—160), як і нашому екземплярі. Енгліфічне кільце на горловині (?) фіксується на «псевдо-херсонській» амфорі (А № 3) з тризни Олександропольського кургану (Полин 2010, с. 276, 302, рис. 8: 1). З мису Опук (Керченський півострів) походить ціла амфора з аналогічним клеймом, що зберігається в Керченському музеї і датується 325—317 рр. до н. е. (Монахов і др. 2016, с. 181, ChT.1).

№ 2. Фрагмент верхньої частини ручки, виявлений О. В. Бодяньським на Капулівському городищі у 1980 р. Клеймо знаходилося у верхній частині ручки, жолобчасте, витягнутої подовальної форми. Штамп у два рядки, легенда погано зчитується (рис. 1: 3):

(ΕΩ)ΠΟΛΙΟΣ
(Α)ΣΤΥΝ[ΟΜΟ]Σ

Херсонес Таврійський, 350—325 рр. до н. е. Астином Евполій. Схема оформлення напису, скорочення або помилка в титулатурі у другому рядку (ΑΣΤΥΝΟΜΟΣ замість ΑΣΤΥΝΟΜΟΥΤΟΣ) дають підстави віднести це клеймо до 1 хронологічної групи підгрупи А (1-Α), тип 2 В (за В. І. Кацем) 335—319 рр. до н. е. Відновлення імені астинома за відсутності перших двох літер викликає труднощі, вірогідно, ΣΩΠΟΛΙΟΣ — Евполій (Кац 1985, с. 89, 99, рис. 5; Кац 1994, с. 47, 50, табл. XCV: 1—112, 1—3; Кац 2007, с. 442). С. Ю. Монахов датує клейма з ім'ям астинома Сополія (Евполія) кінцем IV ст. до н. е. (Монахов 1989, с. 133—134, прил. 3), в більш пізніх роботах 325—315 рр. до н. е. (Монахов 1999, с. 500, 502—503, табл. 213: 2). С. В. Полін зазначає, що III тип херсонських амфор (за С. Ю. Монаховим), де зустрічаються клейма астинома Сополія, є наслідуванням амфор Менди мелітопольського типу другої—третьої чверті IV ст. до н. е., що обмежує їхнє датування в межах третьої чверті IV ст. до н. е. (Полин, Алексеев 2018, с. 462—463).

№ 3. Місце і рік знахідки частини горловини амфори з клеймом не вказані. Клеймо розташоване у верхній частині горловини, енгліфічне, регроградне, штамп прямокутної форми (рис. 1: 4). Напис в два рядки (рис. 1: 5):

ΤΩΣ¹
ΡΗ

Гераклея Понтійська, ≈ останні десятиліття V ст. до н. е. — 90—80-ті рр. IV ст. до н. е. Фаб-

рикант Сотер І. Відзначається, що саме на цей період (I МГ) припадає скорочення імені магістрата до двох чи, рідше, трьох літер, яке припиняється на межі 80—70-х рр. IV ст. до н. е. (Монахов 1999, с. 249; Монахов, 2003, с. 125). В більш пізніх роботах автора відзначається, що практика скорочення імені магістрата до двох-трьох встановлюється в 390—380-х рр. до н. е. В Керченському музеї зберігається амфора (місце знахідки невідоме), з різних сторін горла якої відтиснуті два клейма: фабриканта Сотера (1), і магістрата Ортесілая (2). Фабрикант відноситься до РФГ, а Ортесілай — до 390-х рр. до н. е. (Монахов?и др. 2016, с. 33, 130, НР.2). За вказівкою, аналогії таким клеймам відомі в Ольвії, Пантикапеї, Кітеї (Монахов, 1999, с. 160, 207, 215, табл. 83: 4, табл. 89: 4; Монахов і др. 2016, с. 130), відповідають амфорам піфойдного типу варіанту 1—4 з Єлизаветинського городища, де присутнє фабрикантське клеймо Сотера (Монахов, 2003, с. 126, 130, 319, табл. 89: 3). Цей тип клейма В. І. Кац також відносив до фабриканта Сотера І ранньої фабрикантської групи (РФГ і I МГ) (Кац 2007, с. 429). З таким датуванням погоджується й О. В. Гаврилов, визначаючи аналогічні амфорні клейма Феодосії (Гаврилов 2011, с. 184, № 6, с. 232, № 3). В той же час С. В. Полін не виключає, що такі клейма, виявлені серед тризни кургану 1 у с. Нововедорівка Голопристанського району Херсонської області разом із клеймом фабриканта Архестрата, можливо датувати останнім десятиліттям V ст. до н. е. (Полин 2014, с. 215, рис. 132: 3). За спостереженням науковця, піфойдних гераклейських амфор пізніше третьої чверті IV ст. до н. е. не існує (Полин, Алексеев 2018, с. 459), вказуючи на останні датування С. Ю. Монаховим магістрата Сотера кінцем V — початком IV ст. до н. е. (Полин, Алексеев 2018, с. 349).

№ 4. Місце і рік знахідки фрагменту ручки амфори з клеймом не вказані. Рельєфний круглий штамп розташований у верхній частині ручки (рис. 2: 1). Напис по колу (рис. 2: 2):

ΠΠΟΚΡΑΤ Ε Υ Σ²

В центрі в округлій рамці емблема — «квітка гранату».

Родос, ≈210—160-ті рр. до н. е. Фабрикант Іппократ. За фрагментом ручки, яка зігнута під гострим кутом, відноситься до варіанту «вілланова» I-E-2 хронологічної групи III (Пергамський комплекс) (Монахов 1999, с. 549, табл. 230: 2; 2003, с. 118—119, 312, табл. 82: 1, 2). До «пізньої» серії варіанту «вілланова» відносять амфори з перегином ручок під гострим кутом колектив авторів — С. Ю. Монахов, О. В. Кузнецова, М. Ф. Федосеев і Н. Б. Чуарекова, датуючи їх в межах останньої чверті III — середини II ст. до н. е. (Монахов і др.

2. Три останні літери стоять окремо, між ними інтервал.

1. Остання літера дзеркально перевернута.

Рис. 2. Амфорні клейма грецьких центрів виробництва кераміки з колекції О. В. Бодяньського: 1, 2 — Родос; 3—6 — Фасос; 7 — Сінопа

Fig. 2. Amphora stamps of Greek pottery centers from the O. V. Bodyansky collection: 1, 2 — Rhodes; 3—6 — Faso; 7 — Sinope

2016, с. 31). Ю. С. Бадалянц датував III хронологічну групу 210—175 рр. до н. е., коригуючи її два етапи в межах 220—180 (III) і 200—165 (III⁴) рр. до н. е. відповідно. Він охоплював другий період «пергамського» і першу половину періоду «карфагенського» комплексів. Зокрема, він відзначав, що клейма Гіппократа (Іппократа) зустрічаються одночасно з клеймами Ксенофанта II, який «був жрецем в самому кінці «пергамського», а можливо, і на початку «карфагенського» періодів» (Бадалянц 1980, с. 5—9, 11). За В. І. Кацем, в III хронологічній групі з'являються круглі клейма, де напис йде

навколо «квітки» — одного з символів Родосу. Фабрикант Іппократ працював на межі III—IV хронологічних груп, першу з яких він датував 198—161 рр. до н. е., а другу — 160—146 рр. до н. е. (Кац 2007, с. 216, 420, 423). За Ю. Ю. Каргиним, круглі клейма так званої «button-групи», мають достатньо вузьке датування (Каргин 2020, с. 924).

№ 5. Фрагмент горловини і ручки амфори виявлений О. В. Бодяньським на Капулівському городищі у 1983 р. (рис. 2: 3). Клеймо рельєфне, неправильної прямокутної форми, розташоване на перегині ручки. Штамп нечіткий, леген-

да складається з двох рядків нечітких написів (внаслідок незначного нахилу) вздовж довгих сторін і емблеми в центрі (рис. 2: 4):

ΘΑΣΙ(ON)
(A)[Π]NEΑΣ

По центру емблема-літера — «Т» з додатковими нечіткими елементами у верхній частині (кулька?).

Фасос, ≈294—288 рр. до н. е. Вірогідно, магістрат Ейней (або Айней = AINEΑΣ). За І. Гарланом, клейма з ім'ям магістрата Aineas зустрічаються в керамічних майстернях о. Фасос (Тасос) і відносяться до групи VII, що датується в межах 294—288 рр. до н. е. (Garlan 2004—2005, р. 325). В якості емблем на цих клеймах дослідник вказує «тризуб», «Гермеса» і «амфору» (Garlan 2004—2005, р. 273, 296—297, tab. III). Тож, ім'я магістра на цьому клеймі відновлюється гіпотетично.

№ 6. Місце і рік знахідки фрагменту стінки і ручки амфори не вказані. Клеймо розташоване у місці перегину ручки, збереглося частково. Штамп прямокутної форми, чіткий. Напис розташований на протилежних, довгих сторонах прямокутника, по центру емблема (рис. 2: 5):

ΘΑΣΙΩΝ
ΔΕΑΛΚΟΣ

По центру горизонтально розташована емблема — «ваза».

Фасос, ≈340—320 рр. до н. е. Магістрат Деалк. За Ю. Г. Виноградовим, клейма Фасоса, які містять етнонім, одне ім'я і емблему, відносяться до підгрупи 5 б і умовно датуються в широкому діапазоні 340—200 рр. до н. е. (Виноградов 1972, с. 35, 39, 59, 62, табл. VIII: 4). А. Б. Колесников вважав Деалка гончаром і датує клейма з його ім'ям з поселення Маяк у Криму близько 300 р. до н. е. (Колесников 1985, с. 71). С. Ю. Монахов вказує на виробництво пізньобіконічних амфор першої половини — середини 30-х — кінця 20-х рр. IV ст. до н. е. (серія II-B-3) за магістрата Деалка. В той же час, ім'я цього магістрата можна зустріти й на пізньобіконічних амфорах (серія I-C-3) кінця IV ст. до н. е. (Монахов 1999, с. 70—71, 73, 249, табл. 49: 4). За В. І. Кацем, Деалк відноситься до магістратів «пізнього» періоду (група I) і датується в межах 345—335 рр. до н. е. (Кац 2007, с. 416). Клейма Деалка з емблемою «Гермес» відомі з майстерень о. Фасос, віднесені І. Гарланом до групи I і датуються дослідником близько 333—327 рр. до н. е. (Garlan 2004—2005, р. 323). С. В. Полін констатує, що С. Ю. Монахов, аналізуючи невідповідність хронології діяльності цього магістрата в роботах М. Дебідура (345—335 рр. до н. е.), І. Гарлана (333—327 рр. до н. е.) і А. Аврама (325—316 рр. до н. е.), висунув гіпотезу існування більш раннього Деалка I, який працював у 350 р. до н. е. (Полін 2010, с. 289—290).

№ 7. Місце і рік знахідки фрагменту ручки не вказані. Клеймо у верхній частині ручки,

на перегині. Анепіграфне клеймо у неправильній прямокутній рамці із зображення собаки, що сидить, — додаткове клеймо до основного (рис. 2: 6).

Фасос, ≈390—320-ті рр. до н. е. Фасоські клейма із зображенням тварин добре відомі й іноді розглядаються як геми. Так, Ю. Г. Виноградов вказує, що датування анепіграфних клейм є проблематичним. Вони з'являються як доповнення до основного клема вже у 1 хронологічній групі (400—370 рр. до н. е.) і «доживають» до 340—320 рр. до н. е. (Виноградов 1972, с. 43, табл. IV—V). Деякі дослідники відносять їх навіть до «протоклейм», що використовувалися до початку III ст. до н. е. (Кац 2007, с. 190, 419). Зокрема, І. Гарлан наводить 59 «протоклейм», де зображені букраній, птах, черепаха, лук, кадуцей, ваза, ліра, лампа, шолом, виноградне гроно, розетки, що походять з Ольвії, Гермонасси, Мірмекія та інших античних міст (Garlan 1999, р. 97—103, N 1—59). Більшість анепіграфних клейм включені дослідником до групи B, що датується 390—380-ми рр. до н. е. Серед цих варіантів зображення собаки відсутнє (Garlan 1999, р. 112, 144—152).

№ 8. Місце і рік знахідки фрагменту горловини амфори з ручкою не вказані. Клеймо розташоване на місці перегину ручки; прямокутної форми, рельєфне. Початок штампу нечіткий (частина літер відсутня), напис в чотирі рядки (рис. 2: 7):

[Π]ΟΞΕΙΑΩΝΙΟΥ
ΑΣΤΥΝΟ
[Π]ΟΞΕΙΑΩΝΙΟΣ
(H)ΘΕΥΤΟΔΩΡΟΥ

Напроти закінчення другого та третього рядка — емблема «змія» вліво.

Сінопа, кінець 320-х — 275-ті рр. до н. е. Астином Поседоній, син Гефестодора. За В. І. Кацем, його діяльність відноситься до III МГ (Кац 2007, с. 260—262, 278, 434). З таким датуванням погоджується й О. В. Гаврилов (Гаврилов 2011, с. 28, № 15, с. 146, № 522). С. Ю. Монахов включає цей тип в II МГ останньої чверті IV — першої третини III ст. до н. е. (Монахов 1999, с. 481).

№ 9. Фрагмент ручки амфори виявлений О. В. Бодяньським у с. Скельки (пункт 4) Запорізької області в 1965 р. Клеймо розташоване у верхній частині перегину, прямокутної форми, закінчення частково відсутнє. Штамп рельєфний, у три рядки. Останній рядок, слабо відтиснутий (рис. 3: 1):

ΠΡΩΤΑΓ[Ο](ΡΟ)
ΑΣΤΥΝΟ
(Π)[ΟΞ]ΕΙΑΩ(ΝΙΟ)

Сінопа, 330—320 рр. до н. е. Астином Протагор I. За В. І. Кацем, цей тип відноситься до II МГ, підгрупи А (Кац, 2007, с. 434), з чим погоджується й О. В. Гаврилов, датуючи цим періодом аналогічні клейма в Криму (Гаврилов 2011, с. 137, № 488).

Рис. 3. Амфорні клейма Сінопи з колекції О. В. Бодяньського

Fig. 3. Amphora Sinopean stamps from the O.V. Bodyansky collection

№ 10. Фрагмент верхньої частини амфорної ручки (обламана у місці кріплення) виявлений О. В. Бодяньським в с. Балки (пункт 6 — західна частина села) у 1968 р. Клеймо розташоване у верхній частині перегину. Штамп рельєфний, прямокутної форми, у три рядки, початок слабо відтиснутий, в середній частині літери другого і третього рядка частково стерті (рис. 3: 2):

(Κ)ΕΡΑΜΕΩΣ
(Ν)ΙΚΟΣΤΡ[ΑΤ]ΟΥ
(ΑΣΤΥΝ)Ο Π[ΟΣΙΔΕΙ]ΟΥ

За закінченням третього рядка рельєфна емблема — «палиця».

Сінопа, 330-ті рр. — початок III ст. до н. е. Керамевс (фабрикант) Нікострат, астином Посідей 1. За М. Ф. Федосєєвим, повний відтиск цього клейма походить з розкопок Ніконія

1970 р., де були емблеми «палиці і луку». У написі поєднувалися імена есімнета Нікія, астинома Посідея і гончара Нікострата (Федосєєв 1993, с. 88—89, рис. 1). Дослідник вказує, що у гончара Нікострата емблемою була «палиця», а йому відомо дев'ять відтисків цього штампу (Федосєєв 2014, с. 94). З цим погоджувався й В. І. Кац, наводячи цей тип як ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΥ ΕΠΙ ΝΙΚΙΑ ΑΙΣΥΜΝΗΤΟΥ ΑΣΤΥΝΟ ΜΟΥΝΤΟΣ ΠΟΣΙΔΕΙΟΥ, емблеми: «палиця і лук», та відносив до III МГ підгрупи В (Кац 2007, с. 269—270, 434, табл. 15: 10). О. В. Гаврилов наводить ще одну аналогічну випадкову знахідку в Криму біля м. Саки (ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΥ ΕΠΙ ΝΙΚ(-) ΑΙΣΥΜΝΗΤΟΥ ΑΣΤΥΝΟΜ ΟΥΝΤΟΣ ΠΟΣΙΔΕΙΟΥ): керамевс Нікострат, есімнет Нік, астином Посідей 1 (син Гефестодора?), поси-

лаючись на В. І. Каца (Гаврилов 2011, с. 145, № 521). Колектив авторів — С. Ю. Монахов, О. В. Кузнецова, М. Ф. Федосеев і Н. Б. Чуркова у 2016 р. датував діяльність Посідея, сина Гефастодора, 330—320-ми рр. до н. е. (Монахов і др. 2016, с. 52). В нашому випадку, у с. Балки Запорізької області, легенду клейма можна прочитати в скороченому вигляді: керамевс (фабрикант) Нікострат, астином Посідей 1. Вірогідно, маємо новий різновид такого штампу, де професія гончара стоїть на першому місці.

Відомо, що О. В. Бодянський у 1977 р. вказував на повне знищення скіфського селища IV ст. до н. е. у с. Балки. Серед знахідок, переданим ним до Інституту археології АН України, вказується й горловина фасоської амфори з напівстертим клеймом (Гаврилюк, Оленковський 1992, с. 11, рис. 3: 17).

№ 11. Місце і час знахідки фрагменту стінки амфори і верхньої частини ручки не вказані. Клеймо прямокутної форми розташоване у верхній частині ручки. Штамп рельєфний, центральне поле займає емблема, по периметру прямокутника — напис дрібними літерами (рис. 3: 3):

ΔΙΟΦΑΝ / ΤΟΥΑΣΤΥΝΟ / ΜΕΥΝ /
(ΤΟ)[Σ]ΑΡΧΕΠΤΟ

В центрі горизонтально розташована емблема — «виноградне гроно».

Сінопа (наслідування фасоським амфорам), 350—340 рр. до н. е. Астином Діофант. За В. І. Кацем, цей тип (ΔΙΟΦΑΝΤΟΥ / ΑΣΤΥΝΟΜ / ΕΥΝΤ / ΟΣ ΑΡΧΕΠΤΟ) відноситься до I магістратської групи (I МГ, підгрупа I D) (Кац 2007, с. 255, 257, 278, 434, табл. 8: 18).

№ 12. Місце і час знахідки фрагменту стінки і ручки амфори з клеймом не вказані (рис. 3: 4). Клеймо у верхній частині ручки, на перегині; зберіглося частково, верхня частина відсутня. Штамп овальної форми, центр займає емблема, напис по периметру, зберігся частково (рис. 3: 5):

ΟΣ / ΠΟΝΑ ΤΟΣ

По центру горизонтально емблема — «виноградне гроно», під ним «канфар» на високій ніжці.

Сінопа (наслідування фасоським амфорам), ~350—340 рр. до н. е. Внаслідок фрагментарності штампу і відсутності двох рядків більша частина легенди не відновлюється. Клеймо складає враження подвійного штампу. М. В. Єфремов зазначав, що побудова легенди по сторонам чотирикутника, де серед емблем зустрічаються «гроно над канфаром», «колос» і «птаха», можливо вважати проміжними між I і II хронологічними періодами, однак слід включити такі клейма до I хронологічного періоду (Єфремов 1993, с. 34). Тип клейма близький виявленому О. В. Бодянським у с. Ільінка Запорізької області, який А. Г. Плешивенко ототожнювала з астином Філоном і гончаром Архептолемом (Плешивенко 2006, с. 179—180,

рис. 1: 8). В. І. Кац клейма з легендою по периметру навколо емблеми відносив до I МГ (Кац 2007, с. 254—255, рис. 60: 1, табл. 8: 17).

№ 13. Місце і час знахідки фрагменту амфорної ручки не вказані. Клеймо знаходилося у верхній частині ручки, прямокутної форми. Штамп рельєфний, чіткий, напис у три рядки (рис. 3: 6):

ΙΣΤΙΑΙΟ
ΑΣΤΥ
ΑΡΧΕΠΤΟ

Справа, напроти трьох рядків емблема — «орел на дельфіні» вліво.

Сінопа, 350—340 рр. до н. е. Астином Гістіей 1. За В. І. Кацем, клеймо належить до I МГ, підгрупи В (Кац 2007, с. 157, 255, 434, табл. 2: 3, табл. 8: 8). Цей варіант легенди добре відомий у Північному Причорномор'ї (Федосеев 1993, с. 92, табл. 3: 83; Гаврилов 2011, с. 135, № 480—481; ред. Лосієвський, Бондар 2015, с. 66, № 78; Монахов 1999, с. 380—381, табл. 167: 2, 3). Ю. Ю. Каргін датує аналогічне клеймо з поселення «Леніна» поблизу Анапи другою половиною 350-х рр. до н. е. (Каргін 2020, с. 969, табл. 5: 69).

№ 14. Місце і рік знахідки фрагменту стінки і ручки амфори не вказані. Клеймо витягнутої прямокутної форми розташоване у місці перегину ручки. Штамп рельєфний, у три рядки (рис. 4: 1):

[Ε]ΙΤΟΥ
ΑΣΤΥΝΟ
ΣΙΝΩΠΙΩΝ[Ν]

Напроти другого і третього рядка рельєфна емблема — «птаха» (лелека?) вліво.

Сінопа, кінець 330-ї рр. — початок III ст. до н. е. Складність датування цього клейма визначається відсутністю початку імені астинома (не відтиснутий). Друге ім'я Сінопій (ΣΙΝΩΠΙΩΝ/ΣΙΝΩΠΙΩΝ) зустрічається як на клеймах I МГ (350—340 рр. до н. е.) з астиномом Есхіном 1 (Монахов 2003, с. 147, табл. 101: 1; Кац 2007, с. 434; Полін 2014, с. 527, рис. 454: 1), так і на клеймах III МГ (кінець 320-х рр. — початок III ст. до н. е.) з ім'ям астинома Посейдонія 4 (ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΟΥ) (Кац 2007, с. 434; Гаврилов 2011, с. 23, № 21). Не виключається співвідношення цього астинома також з ім'ям Посідея (ΠΟΣΙΔΕΙΟΥ), який відноситься до III МГ (Кац 1994, с. 62). М. Ф. Федосеев відносить до Есхіна 1 лише клейма з емблемою «орел на дельфіні». Хронологічно сінопські астиномні клейма датуються в межах 368—204 рр. до н. е. (Федосеев 2015, с. 353, 369).

№ 15. Місце і рік знахідки фрагменту горловини і ручки амфори не вказані (рис. 4: 2). На верхній частині ручки розташовано клеймо, що зберіглося частково (закінчення відсутнє). Штамп прямокутної форми, у два рядки і високому рельєфі (рис. 4: 3).

ΕΠΙΕΝΔ[Η]
ΝΕΟΜΗ[Ν](Ι)

Сінопа, 350—340 рр. до н. е. Астином Ендем, фабрикант Невменій (Новменій?). За спостереженнями Н. Ф. Федосеева, ім'я астинома правильно читати як Епідем (Федосеев 1993, с. 88). В роботі Н. В. Єфремова, яка вийшла того ж року, зазначається що Ендем був одним з перших астиномів, що започаткував клеймування керамічної продукції в Сінопі. Астинома Ендема він помістив в I хронологічну групу, яку датував 370—340 рр. до н. е. (Єфремов 1993, с. 34, 36). Різновид цього клейма зустрічаємо в колекції О. В. Горілого (ред. Лосієвський, Бондар 2015, с. 65, іл. 77). Гончар (фабрикант) Новменій зустрічається у статті М. Ф. Федосеева (Федосеев 2008, с. 60). За В. І. Кацем, повне клеймо — ΕΠΙ ΕΝΔΗ ΑΣΤΥ ΝΥ ΜΗΝΙ з емблемою «орел на дельфіні», відноситься до

I МГ (підгрупа 1 В) 350—340 рр. до н. е. (Кац 2007, с. 157, 255—256, 278, 434, табл. 2: 2а, табл. 8: 5, табл. 17). Ю. Ю. Каргін також наводить аналогічне клеймо з поселення «Леніна» поблизу Анапи і датує його другою половиною 350-х рр. до н. е. (Каргін 2020, с. 968, табл. 5: 67).

№ 16. Місце і рік знахідки фрагменту горловини і ручки амфори не вказані (рис. 4: 4). Клеймо зберіглося майже повністю, закінчення частково відсутнє. Штамп прямокутної форми, напис у три рядки (рис. 4: 5):

ΜΙΚΡΙΟΥΑΣΤΥΝΟ

ΜΟΥΝΤΟΣ

ΑΤΤΑΣ

Справа, напроти другого та третього рядка емблема — «кінь» вліво.

Сінопа, кінець IV — 80-ті рр. III ст. до н. е. Астином Мікрій. За В. І. Кацем, відноситься до IV МГ, підгрупи С (Кац 2007, с. 278, 435). Посилаючись на М. Ф. Федосеева (Федосеев 1993, с. 102, табл. III: 107), А. Г. Плешиненко визначала ім'я цього астинома як Мікріас 1 (Плешиненко 2011, с. 402—403, рис. 1: 7). Група клейм з астиномом Мікрієм і емблемою «кінь» («здиблений кінь») поширена в Північному Причорномор'ї (Колесников 1985, с. 82, табл. IV: 10; Монахов 1999, с. 484, 486, табл. 207: 1). Аналогічне клеймо походить з садиби «Баклан'я Скеля» кінця IV — початку III ст. до н. е. у Східному Криму (Федосеев 2004, с. 381, № 95—96).

№ 17. Місце і рік знахідки фрагменту горловини і ручки амфори не вказані (рис. 4: 6). Клеймо зберіглося частково, початок відсутній. Штамп прямокутної форми, у високому рельєфі, напис легенди у три рядки (рис. 4: 7):

(ΕΠΙ)[Ε]ΛΠΟΥ

ΑΣΤΥΝΟ

(ΘΕΥ)[Δ]ΩΡΟΥ

Напроти закінчення трьох рядків емблема — «квітка граната».

Сінопа, 330—320-ті рр. до н. е. Астином Епіелп 2. За В. І. Кацем, такий тип відноситься до II МГ, підгрупи В (Кац 2007, с. 434). Аналогічне клеймо походить з селища Новопокровка 1 в Криму (Гаврилов 2011, с. 138, № 499).

Рис. 4. Амфорні клейма Сінопи з колекції О. В. Бодянського
Fig. 4. Amphora Sinopean stamps from the O. V. Bodyansky collection

Рис. 5. Амфорне і черепичне клейма Сінопи з колекції О. В. Бодяньського

Fig. 5. Amphora and tile Sinopean stamps from the O. V. Bodyansky collection

№ 18. Місце і рік знахідки фрагменту ручки амфори не вказані. Клеймо розташоване на перегині ручки, прямокутної форми. Штамп рельєфний, середина частково стерта; по сторонам прямокутника — напис легенди (рис. 4: 8):

ΕΠΙΦΙΛ / ΩΝΟΣΑΣΤΥ /
NOMO / ΥΛΙΟΝΥΣΙΟΥ

У центрі прямокутної рамки горизонтально розташована емблема — «виноградне гроно» під ним «канфар».

Сінопа, 350—340-ті рр. до н. е. (наслідування фасоським клеймам). Астином Філон 1, фабрикант Діонісій. За спостереженнями Б. А. Василенка, на всіх семи клеймах зі східного узбережжя Дністровського лиману, що мали напис по сторонам прямокутника (з камфаром і гроном в центрі) у поєднанні з гончаром Діонісієм, перед ім'ям Філона завжди стоїть прийменник ЕΠΙ. Такі клейма дослідник відносив до I хронологічної групи, яку датував близько 360—320-х рр. до н. е. (Василенко 1971, с. 146). В. І. Кац вказував, що діяльність астинома Філона 1 відноситься до I МГ, підгрупи D, яка датується 350—340 рр. до н. е. (Кац 2007, с. 434).

№ 19. Місце і час знахідки фрагменту горловини і ручки амфори не вказані. Клеймо прямокутної форми розташоване на перегині ручки. Штамп рельєфний, легенда у чотири рядки (початок першого і закінчення останнього рядка слабо відтиснуті) (рис. 5: 1):

(ΑΣΤΥΝΟ)ΜΟΥ
[Δ]ΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΤΟΥ ΘΕΥΓΝΗΤΟΥ
ΕΣΤΙ[ΑΙΟΣ]

Справа, напроти закінчення другого — четвертого рядка, емблема — «канфар» на високій ніжці (нижня частина не відтиснута).

Сінопа, кінець 80-х — 70-і рр. III ст. до н. е. Астином Деметрій 2, син Феогнета. За В. І. Кацем, належить до V МГ, підгрупи С (Кац 2007, с. 435). Знахідки подібних клейм відомі на селищі Насипне в Криму (Гаврилов 2011, с. 257, № 21). Ю. Ю. Каргін наводить близьке клеймо (з емблемою «голова Геракла») з поселення «Леніна» поблизу Анапи і датує його 270-ми рр. до н. е. (Каргін 2020, с. 968, табл. 5: 67).

№ 20. Місце і рік знахідки фрагменту черепиці, розмірами 23,5 × 14,7 × 2,2 см (рис. 5: 2), не вказані. Клеймо прямокутної форми, штамп рельєфний, не чіткий. Легенда у три рядки (рис. 5: 3):

ΠΡΩΤΑΓΟΡΟ
ΑΣΤΥΝΟ
ΣΙΝΩΠ[Α]

Справа, навпроти закінчення другого і третього рядка, емблема — «ваза».

Сінопа, 330—320-ті рр. до н. е. Астином Протагор 1. В. І. Кац відносить діяльність цього астинома до II МГ, підгрупи А (Кац 2007, с. 434). Використання етнікона ΣΙΝΩΠΑ на черепиці нам не відомі.

Висновки. За аналізом античних клейм з колекції О. В. Бодяньського, що надійшла до фондів ЗОІКМ у 2022 р. і складається з 19 амфорних і одного черепичного, виділені п'ять центрів, з яких надходила грецька продукція до скіфських поселень Нижнього Подніпров'я. Поряд з напрямками торгових контактів з античними містами, кількісне співвідношення клейм і хронологічні рамки надходження амфорної тари вказують на ступінь інтенсивності цих зв'язків протягом двох століть.

Найбільш раннім в колекції є гераклеїське клеймо, що вказує на торгові зв'язки скіфів з Гераклеєю Понтійською наприкінці V — у перших десятиліттях IV ст. до н. е. З середини IV ст. до н. е. у нижньодніпровський регіон масово починає завозити свою продукцію (вино і оливкову олію) Сінопа. Група сінопських клейм є найбільшою і складає понад половину (65 %) всієї колекції. Інтенсивність діяльності цього грецького центру припадає на другу половину IV — початок III ст. до н. е., продукція якого надходила і до північних частин Нижнього Подніпров'я (Скельки і Балки Запорізької області). У другій половині — наприкінці IV ст. до н. е. конкурентом Сінопи у надходженні вина до скіфських поселень виступають Фасос і Херсонес Таврійський, амфорна продукція яких відзначена на Капулівському городищі. У більш пізній час торгові контакти зв'язуються з Родосом, продукція якого відома в регіоні з другої половини III ст. до н. е., торгові контакти спостерігаються і на початку II ст. до н. е.

Висновки щодо напрямків і інтенсивності торгових контактів скіфів з грецькими містами підтверджуються і попередніми спостереженнями А. Г. Плешивенко на більш значному амфорному матеріалі з Нижнього Подніпров'я (Плешивенко 1989, с. 120; 1992, с. 167; 1999а, с. 204—205). В колекції О. В. Бодяньського представлені й типи клейм, що рідко зустрічаються серед епіграфічних матеріалів регіону, зокрема черепичне клеймо астинома Протагора з етіконом Сінопа та сінопське амфорне клеймо з позначенням професії фабриканта Нікострата.

ЛІТЕРАТУРА

- Бадяльнянц, Ю. С. 1980. Опыт хронологической классификации родосских фабрикантских клейм. *Нумизматика и эпиграфика*, III, с. 3-12.
- Василенко, Б. А. 1971. Древнегреческие керамические клейма, найденные на восточном берегу Днестровского лимана. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*, 7, с. 137-149.
- Виноградов, Ю. Г. 1972. Керамические клейма острова Фасос. *Нумизматика и эпиграфика*, X, с. 3-63.
- Гаврилов, А. В. 2011. Амфорные клейма округи античной Феодосии (материалы к хронологии археологических памятников). *Археологический альманах*, 24, с. 7-350.
- Гаврилюк, Н. О., Оленковський, М. 1992. Пам'ятки скіфів. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону, 5. Херсон: Херсонське обласне управління культури.
- Ефремов, Н. В. 1993. Начальный период астиномного клеймения в Синопе. *Российская археология*, 1, с. 31-38.
- Каргин, Ю. Ю. 2020. Керамические клейма из раскопок поселения «Ленина» в окрестностях античной Горгиппии в 2018 г. *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Причерноморья*, 12, с. 914-995.
- Кац, В. И. 1985. Типология и хронологическая классификация херсонесских магистратских клейм. *Вестник древней истории*, 1, с. 87-113.
- Кац, В. И. 1994. *Керамические клейма Херсонеса Таврического. Каталог-определитель*. Саратов: СГУ.
- Кац, В. И. 2007. Греческие керамические клейма эпохи классики и эллинизма (опыт комплексного изучения). *Боспорские исследования*, XVIII, с. 3-478.
- Колесников, А. Б. 1985. Керамические клейма из раскопок усадеб у Евпаторийского маяка. *Вестник древней истории*, 2, с. 67-93.
- Лосієвський, І. Я., Бондар, К. В. (упоряд.). 2015. *Пам'ятки античної культури у фондах ХДНБ імені В. Г. Короленка. Давньогрецькі керамічні клейма IV—II ст. до н. е.: колекція О. В. Горілого: [нариси, альбом]*. Харків: Іріс.
- Монахов, С. Ю. 1989. *Амфоры Херсонеса Таврического IV—II вв. до н. э. Опыт системного анализа*. Саратов: СГУ.
- Монахов, С. Ю. 1999. *Греческие амфоры в Причерноморье. Комплексы керамической тары VII—II веков до н. э.* Саратов: СГУ.
- Монахов, С. Ю. 2003. *Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре: Каталог-определитель*. Москва; Саратов: Киммерия; СГУ.
- Монахов, С. Ю., Кузнецова, Е. В. 2009. Об одной серии амфор неустановленного дорийского центра IV века до н. э. (бывшие «боспорские» или «раннехерсонесские»). В: Копылов В. П. (ред.). *Международные отношения в бассейне Черного моря в скифо-античное и хазарское время*. Ростов-на-Дону: Медиа-Полис, с. 148-161.
- Монахов, С. Ю., Кузнецова, Е. В., Федосеев, Н. Ф., Чурекова, Н. Б. 2016. *Амфоры VI—II вв. до н. э. из собрания Восточно-Крымского историко-культурного музея-заповедника. Каталог*. Керчь; Саратов: Новый проект.
- Плешивенко, А. Г. 1989. Торговые связи Каменского городища (по амфорным клеймам). В: *Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья: тезисы докладов областной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения профессора Б. Н. Гракова*. І. Запорожье: ЗГУ, с. 118-120.
- Плешивенко, А. Г. 1992. Торговые связи Каменского городища (по амфорным клеймам). *Древности степного Причерноморья и Крыма*, III, с. 162-172.
- Плешивенко, А. Г. 1999а. Датировка Капуловских памятников скифского времени по амфорным клеймам. В: *Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (к 100-летию Бориса Николаевича Гракова)*. III Граковские чтения. Запорожье, с. 204-206.
- Плешивенко, А. Г. 1999б. Капуловский скифский комплекс. В: *Скифы Северного Причерноморья в VII—IV вв. до н. э. (проблемы палеоэкологии, антропологии и археологии): тезисы докладов международной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Бориса Николаевича Гракова*. Москва: ИА РАН, с. 118-121.

Плешивенко, А. Г. 2000. Капуловский комплекс скифского времени (по материалам коллекции А. В. Бодянского). *Старожитності степового Подніпров'я і Криму*, VIII, с. 222-236.

Плешивенко, А. Г. 2004. Амфорные клейма с поселения «Устья». В: Куковальская, Н. М. (ред.). *Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре. Материалы II Судакской международной научной конференции*. I. Киев; Судак: Академперіодика, с. 101-103.

Плешивенко, А. Г. 2006. Амфорные клейма из коллекции А. В. Бодянского. В: Шаповалов Г. (ред.). *Археологічна спадщина О. В. Бодянского (до 90-річчя від дня народження)*. Запоріжжя: Запорізький краєзнавчий музей, с. 176-183.

Плешивенко, А. Г. 2009. Амфорные клейма Нижнего Поднепровья. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*, XV, с. 131-136.

Плешивенко, А. Г. 2011. К своду эпиграфических памятников. *Древнее Причерноморье*, IX, с. 401-404.

Полин, С. В. 2010. Амфоры Александропольского кургана (по материалам раскопок 2004—2009 гг.). *Античный мир и археология*, 14, с. 262-307.

Полин, С. В. 2014. Скифский Золотобалковский курганный могильник V—IV вв. до н. э. на Херсонщине. Курганы Украины, 3. Киев: О. Філюк.

Полин, С. В., Алексеев, А. Ю. 2018. Скифский царский Александропольский курган IV в. до н. э. в Нижнем Поднепровье. Курганы Украины, 6. Киев; Берлин: О. Філюк.

Федосеев, Н. Ф. 2008. Агораномы Синопы. *Filias Carin. Mélanges à la mémoire de Niculae Conovici. Călărași*, с. 57-70.

Федосеев, Н. Ф. 2004. О керамических клеймах, «сравнительных объемах импорта» и поселения «Бакланья скала». *Древности Боспора*, 7, с. 366-403.

Федосеев, Н. Ф. 2014. Из истории Синопы. Керамический аспект. *Таврические студии. Исторические науки*, 6, с. 90-97.

Федосеев, Н. Ф. 2015. О хронологии синопских керамических клейм. *Античный мир и археология*, 17, с. 352-364.

Федосеев, Н. Ф. 1993. Уточненный список магистратов, контролировавших керамическое производство в Синопе. *Вестник древней истории*, 3, с. 85-104.

Garlan, Y. 2004—2005. En visitant et revisitant les ateliers amphoriques de Thasos. *Bulletin de correspondance hellénique*, 128—129, 1, p. 269-329.

Garlan, Y. 1999. *Les timbres amphoriques de Thasos. I. Timbres Protothasiens et Thasiens ansiens. Etudes Thasiennes*, XVIII (Corpus International des Timbres Amphoriques, 6). Athènes: École Française d'Athènes.

REFERENCES

Badialants, Iu. S. 1980. Opyt khronologicheskoi klassifikatsii rodoskikh fabrikantskikh kleim. *Numizmatika i epigrafika*, III, s. 3-12.

Vasilenko, B. A. 1971. Drevnegrecheskie keramicheskie kleima, naidennye na vostochnom beregu Dnestrovskogo limana. *Materiialy po arkheologii Severnogo Prichernomoria*, 7, s. 137-149.

Vinogradov, Iu. G. 1972. Keramicheskie kleima ostrova Fasos. *Numizmatika i epigrafika*, X, s. 3-63.

Gavrilov, A. V. 2011. Amfornye kleima okrugі antichnoi Feodosii (materialy k khronologii arkheologicheskikh pamiatnikov). *Arkheologicheskii almanakh*, 24, s. 7-350.

Havryliuk, N. O., Olenkovskyi, M. P. 1992. *Pam'iatky skifu*. Arkheolohichna karta Nyzhnodniprovskoho rehionu, 5. Kherson: Khersonske oblasne upravlinnia kultury.

Efremov, N. V. 1993. Nachalniy period astinomnogo kleimeniia v Sinope. *Rossiiskaia arkheologiia*, 1, s. 31-38.

Kargin, Iu. Iu. 2020. Keramicheskie kleima iz raskopok poseleniia «Lenina» v okrestnostakh antichnoi Gorgippii v 2018 g. *Materiialy po arkheologii i astorii antichnogo i srednevekovogo Prichernomoria*, 12, s. 914-995.

Kats, V. I. 1985. Tipologiia i khronologicheskaiia klassifikatsiia khersoneskikh magistratskikh kleim. *Vesnik drevnei istorii*, 1, s. 87-113.

Kats, V. I. 1994. *Keramicheskie kleima Khersonesa Tavricheskogo. Katalog-opredelitel*. Saratov: SGU.

Kats, V. I. 2007. Grecheskie keramicheskie kleima epokhi klassiki i ellinizma (opyt kompleksnogo izucheniia). *Bosporskie issledovaniia*, XVIII, s. 3-478.

Kolesnikov, A. B. 1985. Keramicheskie kleima iz raskopok usadeb u Evpatoriiskogo maiaka. *Vestnik drevnei istorii*, 2, s. 67-93.

Losiievskiy, I. Ya., Bondar, K. V. (uporiad.). 2015. *Pam'iatky antychnoi kultury u fondakh KhDNB imeni V. H. Korolenka. Davnohretskaia keramichna kleima IV—II st. do n. e.: kolektsiia O. V. Horiloho: [narysy, albom]*. Kharkiv: Iris.

Monakhov, S. Iu. 1989. *Amfory Khersonesa Tavricheskogo IV—II vv. do n. e. Opyt sistemnogo analiza*. Saratov: SGU.

Monakhov, S. Iu. 1999. *Grecheskie amfory v Prichernomorie. Kompleksy keramicheskoi tary VII—II vekov do n. e.* Saratov: SGU.

Monakhov, S. Iu. 2003. *Grecheskie amfory v Prichernomorie. Tipologiia amfor vedushchikh tsentrov-eksporterov tovarov v keramicheskoi tare: Katalog-opredelitel*. Moskva; Saratov: Kimmerida; SGU.

Monakhov, S. Iu., Kuznetsova, E. V. 2009. Ob odnoi serii amfor neustanovlennogo doriiskogo tsentra IV veka do n. e. (byvshie «bosporskie» ili «rannekhersonesskie»). In: Kopylov V. P. (red.). *Mezhdunarodnye otnosheniia v basseine Chernomoria v skifo-antichnoe i khazarskoe vremia*. Rostov-na-Donu: Media-Polis, s. 148-161.

Monakhov, S. Iu., Kuznetsova, E. V., Fedoseev, N. F., Churekova, N. B. 2016. *Amfory VI—II vv. do n. e. iz sobraniia Vostochno-Krymskogo istoriko-kulturnogo muzeia-zapovednika*. Katalog. Kerch; Saratov: Novyi projekt.

Pleshivenko, A. G. 1989. Torgovye sviazi Kamenskogo gorodishcha (po amfornym kleimam). In: *Problemy skifo-sarmatskoi arkheologii Severnogo Prichernomoria: tezisy dokladov oblastnoi konferentsii, posviashchennoi 90-letiiu so dnia rozhdeniia professora B. N. Grakova*. I. Zaporozhe: ZGU, s. 118-120.

Pleshivenko, A. G. 1992. Torgovye sviazi Kamenskogo gorodishcha (po amfornym kleimam). *Drevnosti stepnogo Prichernomoria i Kryma*, III, s. 162-172.

Pleshivenko, A. G. 1999a. Datirovka Kapulovskikh pamiatnikov skifskogo vremeni po amfornym kleimam. In: *Problemy skifo-sarmatskoi arkheologii Severnogo Prichernomoria (k 100-letiiu Borisa Nikolaevicha Grakova)*. III Grakovskie chteniia. Zaporozhe, s. 204-206.

Pleshivenko, A. G. 1999b. Kapulovskii skifskii kompleks. In: *Skify Severnogo Prichernomoria v VII—IV vv. do n. e. (problemy paleoekologii, antropologii i arkheologii): tezisy dokladov mezhdunarodnoi konferentsii, posviashchennoi 100-letiiu so dnia rozhdeniia Borisa Nikolaevicha Grakova*. Moskva: IA RAN, s. 118-121.

Pleshivenko, A. G. 2000. Kapulovskii kompleks skifskogo vremeni (po materialam kolektsii A. V. Bodianskogo). *Starozhytnosti stepovoho Podniprov'ia i Krymu*, VIII, s. 222-236.

Pleshivenko, A. G. 2004. Amfornye kleima s poseleniia «Ustia». In: Kukoval'skaia, N. M. (red.). *Prichernomorie, Krym, Rus v istorii i kulture. Materiialy II Sudakskoi mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii*. I. Kiev; Sudak: Akademperiodika, s. 101-103.

Pleshivenko, A. G. 2006. Amfornye kleima iz kolektsii A. V. Bodianskogo. In: Shapovalov, H. (red.). *Arkheolohichna spadshchyna O. V. Bodianskoho (do 90 — richchia vid dnia narodzhennia)*. Zaporizhzhia: Zaporizkyi kraieznavechyi muzei, s. 176-183.

Pleshivenko, A. G. 2009. Amfornye kleima Nizhnego Podneprov'ia. *Starozhytnosti stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*, XV, s. 131-136.

Pleshivenko, A. G. 2011. K svodu epigraficheskikh pamiatnikov. *Drevnee Prichernomorie*, IX, s. 401-404.

Polin, S. V. 2010. Amfory Aleksandropolskogo kurgana (po materialam raskopok 2004—2009 gg.). *Antichnyi mir i arkheologiya*, 14, s. 262-307.

Polin, S. V. 2014. *Skifskii Zolotobalkovskii kurgannyi mogilnik V—IV vv. do n. e. v Nizhnem Podneprove*. Kurgany Ukrainy, 3. Kiev: O. Filiuk.

Polin, S. V., Alekseev, A. Iu. 2018. *Skifskii tsarskii Aleksandropolskii kurgan IV v. do n. e. v Nizhnem Podneprove*. Kurgany Ukrainy, 6. Kiev; Berlin: O. Filiuk.

Fedoseev, N. F. 2008. Agoronomy Sinopy. *Filias Carin. Mélanges à la mémoire de Nicolae Conovici*. Călărași, s. 57-70.

Fedoseev, N. F. 2004. O keramicheskikh kleimakh, «sравnitelnykh obiemakh importa» i poseleniia «Baklania skala». *Drevnosti Bospora*, 7, s. 366-403.

Fedoseev, N. F. 2014. Iz istorii Sinopy. Keramicheskii aspekt. *Tavrisheskie studii. Istoricheskie nauki*, 6, s. 90-97.

Fedoseev, N. F. 2015. O khronologii sinopskikh keramicheskikh kleim. *Antichnyi mir i arkheologiya*, 17, s. 352-364.

Fedoseev, N. F. 1993. Utochnennii spisok magistratov, kontrolirovavshikh keramicheskoe proizvodstvo v Sinope. *Vestnik drevnei istorii*, 3, s. 85-104.

Garlan, Y. 2004—2005. En visitant et revisitant les ateliers amphoriques de Thasos. *Bulletin de correspondance hellénique*, 128—129, 1, p. 269-329.

Garlan, Y. 1999. *Les timbres amphoriques de Thasos. I. Timbres Protothasiens et Thasiens asiens*. Etudes Thasiennes, XVIII (Corpus International des Timbres Amphoriques, 6). Athènes: École Française d'Athènes.

A. Pleshyvenko, M. Yelnykov,
A. Antonov, O. Drovosieikova

ANTIQUE STAMPS FROM O. V. BODYANSKY COLLECTION

According to the analysis of antique stamps from O. V. Bodyansky collection, which consists of 19 amphorae and one tile, the centers from which Greek products came to the Scythian settlements of the Lower Dnieper region were identified. Along with the directions of trade contacts with antique cities, the quantitative ratio of the stamps and the chronological framework of the arrival of amphora goods containers indicate the degree of intensity of these connections over two centuries.

The earliest stamps in the collection are the Heracleian stamps, indicating the trade relations of the Scythians with Heraclea Pontica at the end of 5th — in the first decades of the 4th century BC. From the middle of the 4th century BC products (wine and olive oil) from Sinope began to be imported en masse to the Lower Dnieper region. The group of Sinope stamps is the largest and makes up more than half of the entire collection. The intensity of the activity of this Greek center peaked in the second half of the 4th, at the beginning of

the 3rd century BC, the products of which also came to the northern parts of the Lower Dnieper region (Skel'ky and Balky of the Zaporizhzhia region). In the second half and end of the 4th century BC Sinopa's competitor in the supply of wine to the Scythian settlements are Fasos and Chersonesus Taurica, the amphora goods of which are noted on the Kapulivka settlement. At a later time, trade contacts were established with Rhodes, which products have been known in the region since the second half of the 3rd century BC, and continue at the beginning of the 2nd century BC.

Conclusions regarding the directions and intensity of trade contacts of the Scythians with Greek cities are also confirmed by previous observations of A. G. Pleshyvenko on more significant amphora material from the Lower Dnieper region. In the collection of O. V. Bodyansky also presents types of seals that are rarely found among the epigraphic materials of the region, in particular the tile seal of the astynome Protagoras with the ethnicon of Sinope and the Sinopean amphora stamps with the designation of the profession of the manufacturer Nicostratus.

Keywords: antique stamps, O. V. Bodyansky, Lower Dnieper region, Fasos, Sinope, astynome.

Одержано 24.10.2025

АНТОНОВ Андрій, Запорізький обласний історико-краєзнавчий музей імені Я. П. Новицького, Запоріжжя, Україна.

Andrii ANTONOV, Zaporizhzhia Regional Historical and Local Lore Museum named after Ya. P. Novitsky, Zaporizhzhia, Ukraine.

ORCID: 0009-0000-5421-3229,

e-mail: alant2004@ukr.net.

ДРОВОСЕКОВА Оксана, Запорізький обласний історико-краєзнавчий музей імені Я. П. Новицького, Запоріжжя, Україна.

Oksana DROVOSIEKOVA, Zaporizhzhia Regional Historical and Local Lore Museum named after Ya. P. Novitsky, Zaporizhzhia, Ukraine.

ORCID: 0009-0005-9072-9851,

e-mail: oksanavd18@gmail.com.

ЄЛЬНИКОВ Михайло, кандидат історичних наук, Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна.

Mykhailo YELNYKOV, Ph. D., Associate Professor, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-8102-1345,

e-mail: elnikov.mv@gmail.com.

ПЛЕШИВЕНКО Алла, (1948—2022), археолог.

Alla PLESHYVENKO, (1948—2022), archaeologist.